

ARTE PLASTICE, DECORATIVE ȘI DESIGN

FINE, DECORATIVE ARTS AND DESIGN

IMPACTUL PLEIN-AIRULUI AUPRA DEZVOLTĂRII PERCEPȚIEI VIZUALE A STUDIOȘILOR DE LA ARTELE PLASTICE

THE IMPACT OF THE PLEIN-AIR ON THE DEVELOPMENT OF THE VISUAL PERCEPTION OF FINE ARTS STUDENTS

ION JABINSCHI⁵⁷,

master în artele plastice și decorative, lector universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

<https://orcid.org/0000-0002-4265-5908>

CZU 75.022.81:159.931:37

DOI <https://doi.org/10.55383/iadc2024.21>

Punctând pentru o dezvoltare corectă și eficientă a percepției vizuale în cadrul studiului en plein-air, autorul specifică că, prin aplicarea tehnicilor și tehnologiilor picturale, studioșii însușesc cele mai importante structuri și modele ale tabloului artistic al/din naturii/ă, se familiarizează cu sistemul perceptiv-vizual și estetic, care este imposibil fără senzațiile produse direct din contactul cu natura. Se menționează că perceperea include și experiența precedentă a omului, care se manifestă în formă de reprezentări și cunoștințe, dezvoltate prin diverse procese și fenomene psihice, precum gândirea, limbajul, sentimentul, voința, propriile interese etc., care certifică atât nivelul de educație și cultură atins cât și practicarea/exersarea continuă a acestor valori ale personalității studioșilor artelor plastice.

Cuvinte-cheie: plein-air, percepție vizuală, artist plastic, educație

Pointing to a correct and efficient development of visual perception in the framework of the en plein-air study, the author specifies that by applying painting techniques and technologies, the students acquire the most important structures and models of the artistic painting of nature, familiarize themselves with the perceptual-visual and aesthetic system, which is impossible without the sensations produced directly by the contact with nature. It is mentioned that perception also includes the previous experience of man, which manifests itself in the form of representations and knowledge, developed through various processes and psychic phenomena such as thinking, language, feeling, will, own interests, etc., which certify the level of education and culture achieved, as well as the continuous practice/exercise of these values of the personality of fine arts scholars.

Keywords: plein-air, visual perception, fine arts artist, education

Introducere

Pentru a avea idealuri de viață artistico-estetică și socială, cât și pentru a fi capabil de a atinge conștient gradul superior de conștientizare și de manifestare în autodeterminarea profesională, este necesar a îndrepta conștiința studioșilor (elevi, studenți) către studiul *en plein-*

---

⁵⁷E-mail: ionjabinschi78@gmail.com; i.jabinschi@mail.ru

air. Cercetarea noastră este o continuare-completare a lucrărilor științifice publicate anterior⁵⁸ și este axată pe studiul artelor plastice, având drept scop formarea unei personalități creative deschise, manifestată în imaginație și gândire spațială dezvoltată, spirit de observație, inițiativă și independență în gândire, gust estetic, capacități dezvoltate la nivelul potențialului maxim, formarea unei viziuni mai complexe asupra picturii, cât și dezvoltarea competențelor tehnice, sociologice și estetice, tratând toate aspectele concepției picturii, de la elaborare până la transpunerea lor practică în material.

Pentru executarea lucrărilor în/la *plein-air* nu este necesară o tehnică anume stabilită, fiecare pictor poate folosi un procedeu de lucru individual, după temperament și îndemânare, cu culori mai calde sau mai reci, în funcție de subiect. De altfel, în pictură tehnica nu trebuie considerată un scop în sine, procedeele tehnice urmând să ducă la o execuție artistică valoroasă, la durabilitate și, în final, la exprimarea cât mai clară a unei imagini sau subiect.

La tema studiată de noi s-au realizat valoroase cercetări psihologice, pedagogice și în domeniul artelor vizuale, problema unității percepției și a reprezentărilor compoziționale a fost sesizată și studiată în permanență. Perceperea structurilor compozițional-organizatorice a unei lucrări vizuale necesită un proces de selecție extrem de sofisticat, prin organizarea formatului/suprafeței, sesizarea stilului, gamei cromatice etc., care poate fi acumulat/căpătat prin studiul/lucrul în/la *plein-air*⁵⁹. Axându-ne pe studiul efectuat de Veronica Răileanu, constatăm că selectarea prin vedere este efectuată în planul mintal, care interpretează ceea ce vede ochiul, fiindcă cunoștințele apar sub formă de imagini, senzații și priceperi, care conduc la formarea reprezentărilor și noțiunilor, fiind păstrate în memorie și sub aceste forme. Dar oricât de generale ar fi reprezentările și oricât de abstracte ar fi noțiunile, destinația lor principală este organizarea și reglarea activității practice [1 p. 13], care contribuie la formarea gustului artistic și dezvoltă calități precum imaginația, competența de analiză conștientă a formelor văzute și traducerea impresiilor vizuale în formă plastică [2].

Cunoașterea artistico-estică prin studiul *en plein-air*

V. Pâslaru stabilește că raportul artistului plastic/pictorului față de natură și față de sine

---

⁵⁸*Influența plein-airului la dezvoltarea percepției vizuale a studenților în pictură*. În: *Învățământul artistic – dimensiuni culturale*: Conferința științifică internațională, 15 aprilie 2022. Chișinău: Notograf Prim, 2023. – 201 p. ISBN 978-9975-84-176-4, și *Repere conceptual-estetice privind utilizarea plein-airului cu studenții*. În: *Învățământul artistic – dimensiuni culturale*: Conferința științifică internațională, 7 aprilie 2023. Chișinău: Notograf Prim, 2023. – 208 p. ISBN 978-9975-84-202-0.

⁵⁹*Plein-air [plen-ér] (loc. fr.) subst. Expresie care desemnează pictura practică în aer liber, urmărind sugerarea atmosferei, a luminii și a efectelor cromatice specifice peisajului natural. Preocupări pentru p. au apărut din sec. 17 în pictura olandeză și franceză, dar a fost cultivată cu precădere din sec. 19 (pictorii englezi J. Turner, J. Constable, R. Bonington, pictorii Țcolii de la Barbizon, între care și românii N. Grigorescu, I. Andreescu ș.a.); sursa: DE (1993-2009) adăugată de blaurb. [online]. [accesat la 16.04.2024]. Disponibil: <https://dexonline.ro/definitie/plein-air/definitii>.*

ca relație de cunoaștere este dat de raportul subiect-obiect. Deoarece existența umană este unitară în diversitatea ei, raportul de cunoaștere al omului cu lumea (universul exterior) și cu sine (universul interior/intim) se manifestă în varii forme de cunoaștere și anume în cea artistico-estetică [3 p. 23]. Cercetătorul menționează că cunoașterea artistico-estetică este un tip aparte de cunoaștere, realizată prin trăire (emoțională) – imaginație – gândire – creație (artistice), orientate spre cunoașterea de sine și spre crearea universului intim uman [3 p. 25]. Asociind și identificând termenul *educație* cu termenul *cunoaștere*, autorul deduce/constată că cunoașterea formează și dezvoltă ființa umană, o culturalizează, iar *educația* este aferentă cunoașterii, o însoțește și o realizează [3 p. 33], căci tot ce face omul se face pentru om, pe tot parcursul vieții având și o consecință, un rezultat educativ [4, 2, 3 pp. 42-43].

O metodă specifică dezvoltării procesului educațional este *plein-airul*, care este considerată drept o metodă eficientă de educație artistico-plastică a studenților, în special, de formare-dezvoltare a abilităților *percepției vizuale* prin creații proprii de pictură și are drept obiective:

- Posibilitatea de a reda natura.
- Savurarea și redarea raporturilor cromatice.
- Însușirea schimbării coloritului în dependență de poziția soarelui.
- Redarea intensității luminii, variabilă după anotimp, oră și poziție.
- Posibilitatea de a combina amestecul fizic, cât și cel optic al culorilor.
- Studierea și redarea ținuturilor geografice.
- Studiul structurilor compoziționale în diferite formate și suportului, cât și folosirea facturii sale, la necesitate.
- Obținerea diferitelor efecte prin realizarea lucrărilor în diferite tehnici ale picturii (ulei, pastel, acuarelă etc.).
- Reprezentarea artistică și stilistică a autorului etc.

O explicație a abordării problemei formării spiritului de observație, calitatea valoroasă a personalității trebuie căutate în insuficiența ei de cercetare în Republica Moldova, din această cauză se cer elucidate următoarele aspecte:

- percepția la ore se educă sau se dezvoltă;
- prin ce mijloace, tehnologii se dezvoltă procesul perceptiv;
- care sunt posibilitățile de dezvoltare a percepției vizuale în cadrul practicării studiilor în *plein-air*.

Necesitatea studiului profund în/la *plein-air* a desenului, picturii, structurii compoziționale, după particularitățile tehnice și tehnologice ale picturii de șevalet, fie pictura în

ulei, temperă sau acrilice –cel liniar, liniar-tonal sau clarobscur, care ne favorizează alegerea, prin intermediul percepției vizuale, a tehnicii de executare, facilitează rezolvarea creativă. Dar realizarea constă în a găsi cu pricepere asemenea rezolvare grafică, picturală, care ar predomina clar ideea de elucidare a concepției determinate a lucrării cu o anumită tematică.

De aici apare necesitatea cercetării complexe a dezvoltării percepției vizuale în interacțiune cu dezvoltarea priceperilor de interpretare și creative în coeziune cu priceperea și observația.

Este cunoscut faptul că lumea înconjurătoare, la prima vedere, este percepută în perspectivă și, deoarece percepția fiecărui observator este subiectivă și individuală, se creează impresia că perspectivitatea percepției acestuia trebuie să aibă un caracter subiectiv. Or, la baza formării imaginilor vizuale stă structura ochiului și proiecția obiectului observat pe retină, identic structurată la toți oamenii, grație cărui fapt sunt formate anumite legi de percepție spațială, care permit oamenilor să comunice, să analizeze, să judece, să reprezinte cele observate prin realizarea picturii sau desenului din natură. Totodată, trebuie să atribuim percepției perspective caracter obiectiv, axat pe analiza gândirii spațiale, realizat prin rezolvarea problemelor apărute în procesul de lucru. Asemenea probleme sunt complicate pentru că/deoarece la studenți lipsește percepția vizual-spațială integră, vederea spațiului de reprezentare apare în urma instruirii, când activitatea trece în domeniul gândirii, în planul reconstituirii imaginației. Acest efort este bazat pe o calitate fundamentală a omului, pe care o numim *percepție spațial vizuală*, iar importanța ei în activitatea practică constă în însușirea psihicului de a reflecta senzorial impresiile obiectelor realității. Este un proces activ reflector, determinat de scopul și problemele activității subiectului/studentului [1 pp. 13-14].

Dezvoltarea percepției vizuale prin intermediul studiului *plein-air*

Percepția vizuală, obținută prin studiul la *plein-air*, poate fi definită, deci, ca proces și rezultat de creare a formelor, imaginilor; ca activitate de bază, impresie nemijlocită, selectare a informației și prelucrare a acesteia etc. Dezvoltarea percepției vizuale, ca rezultat al adaptării realității tridimensionale, constituie un demers de proiectare geometrică de aceeași esență ca procesul vizualizării. A vedea o compoziție/scenă înseamnă a o avea în limitele câmpului vizual și a putea-o fixa sau a răspunde efectiv acestei solicitări, fixându-o. A fi spectator al unui fenomen ce este prezentat în planul vizual înseamnă a avea capacitatea de a vedea ceea ce privești. Există o deosebire esențială între a privi și a vedea. A „privi” este un act de percepere fiziologică a semnalelor optice provenite de la un obiect sau fenomen natural, a „vedea” este un act de pricepere a ceea ce a fost perceput, „este capacitatea de a conferi o semnificație spirituală structurii materiale căpătate de privire”. Citându-l pe Picasso, *mulți privesc, puțini văd* [1 p. 14],

putem spune că percepția vizuală este un proces de judecată a cunoașterii, o aptitudine care trebuie formată. După cum remarcă R. Arnheim, *înțelepciunea privirii este vederea care s-a dovedit o receptoare cu adevărat creatoare a realității – imaginativă, ingenioasă, subtilă și plină de frumusețe, care face din vâz un organ al explorării cunoașterii și interpretării lumii* [5 p. 19].

V.S. Kuzin afirmă că *percepția spațial-vizuală nu este dată din naștere, dar apare și se dezvoltă în procesul vieții* [1 p. 15, 6 p.142]. Iar R. Arnheim remarcă că *la toate nivelurile de vârstă percepția vizuală e rezultatul unui proces de învățare și că omul are capacitatea de a-și modifica și perfecționa abilitatea perceptuală și de a dezvolta forme de percepție speciale* [1 p. 15, 5 p.16].

Un rol important în studiul percepției îl ocupă conceptul de *senzație*, deoarece, începând studiarea *percepției vizuale*, operăm cu noțiunea de senzație. Vizibilul este ceea ce sesizăm cu ochii, sensibilul este ceea ce sesizăm prin simțuri, un fel de a simți, – menționează Maurice Ponty [1 p. 15, 7 p. 29], care susține că *senzațiile sunt în mod sigur produse artificiale, dar nu arbitrare... Luate în considerație din acest punct de vedere, ele contribuie la cunoașterea structurilor și, pe cale de consecință, rezultatele studierii senzațiilor, corect interpretate, reprezintă un element important al psihologiei percepției* [1 p.16, 7 p. 30].

Senzațiile vizuale se caracterizează prin câteva proprietăți de bază:

- *tonul cromatic* diferențiază culorile unele de altele;
- *luminozitatea* exprimă locul pe care îl ocupă aceeași culoare pe o scară în care cea mai luminoasă culoare este albul, iar negru este cea mai puțin luminoasă;
- *saturația* exprimă puritatea culorii.

Senzațiile vizuale și efectele lor pot fi grupate după următoarele domenii:

- domeniul elementelor: forma (cantitatea formei, calitatea formei, topica formei), culoarea (luminozitatea, calitatea culorii, intensitatea culorii), mișcarea (direcția, ritmul plastic);
- domeniul structurilor (ordine, bogăție, aglomerat-aerat), neobișnuitul (noul) și obișnuitul (frecventul);
- domeniul semantic (factura, expresia, semnul plastic) [1 p. 18, 8 p. 44].

Un om obișnuit reușește să diferențieze circa 500 de nuanțe cromatice, pe când un pictor distinge câteva mii.

Prin senzații omul captează, înregistrează și efectuează o prelucrare inițială a informațiilor. La nivelul lor nu-i sunt accesibile decât însușirile concrete, simple, izolate ale obiectelor și fenomenelor. Superioritatea percepției în raport cu senzația s-a reflectat în concepțiile majorității autorilor.

Așadar, percepția este imposibilă fără senzații. Însă, pe lângă senzații, perceperea include experiența precedentă a omului sub formă de reprezentare și cunoștințe, manifestate plener prin diverse procedee psihice cum este gândirea, limbajul, sentimentul, voința, propriile interese, precum și nivelul de educație și cultură. Or, percepția presupune prezența diferitelor senzații, evaluând împreună cu ea, dar nu poate fi considerată suma lor. Acesta este un proces psihic complicat, care depinde de anumite raporturi între senzații. Legătura reciprocă a acestora depinde, la rândul său, de raportul între calități, însușiri, diferite părți care intră în componența obiectului sau fenomenului. Gibson presupune că omul dispune de două feluri de vedere – cea obișnuită, al cărui rezultat este ceea ce se numește *lumea văzută*, și așa-numita *vedere iconică*, produsul căreia este *câmpul vizual*, o porțiune de spațiu ce poate fi cuprinsă cu privirea. Astfel, dihotomia senzație-percepție a fost înlocuită de el cu dihotomia câmpul vizual-lumea văzută. În opinia lui Gibson, capacitatea de a trăi emoțional *câmpul-vizual* a apărut la om mult mai târziu, pe treptele dezvoltării sale cultural-istorice, și este derivată din capacitatea omului de a percepe imaginile [1 p. 17].

Pentru Claude Bonnet percepția este o „activitate de tratare a informațiilor” [1, 8 p. 45]. Conform lui M. Golu și A. Dicu, percepția nu „este un simplu efect al acțiunii stimulului, ci un rezultat al implicării active a subiectului”. Dixon, întreprinzând o analiză comparativă între imaginea înregistrată de aparatul de fotografiat, arată că subiectul, în virtutea constanței perceptivă, vede obiectele așa cum sunt în realitate, iar aparatul de fotografiat le înregistrează așa cum apar ele, lăsându-se indus în eroare de diferențele de iluminare; subiectul stabilește o corelație între ceea ce vede și propria sa experiență [1 p. 18, 9 pp. 57-58].

Din moment ce percepția se dezvoltă în procesul interacțiunii omului cu lumea, înseamnă că „întregul conținut al percepției lucrurilor și structura sa poartă amprenta obiectivelor activității individului”, afirmă C. Radzinski [1 p. 18, 10 p. 113]. J. Piaget folosește termenul *activitate perceptivă* ca activitate la orice punere în relație a elementelor percepute în câmpuri diferite [1 p. 18, 11 p. 16].

Promotorii plein-airului din Republica Moldova

În ultimii ani se observă o creștere de ieșire la plein-air a artiștilor plastici din R. Moldova. Sunt organizate diferite expoziții și tabere de creație atât în țară cât și peste hotare, unde artiștii plastici corelează și își studiază experiențele, influențându-se unii pe alții (contacte de creație) –prin temperamentul de executare a lucrărilor, prin stilistica și maniera de lucru, prin gama cromatică etc.

Unul dintre ei a fost Dumitru Peicev, care a preluat de la dascălii săi atât cultura plastică

cât și abilitatea de a-și axa creația pe rigori tradiționale, păstrând, asemenea lor, legătura cu natura, reușind să transmită cu succes aceste cunoștințe, principii și valori și discipolilor săi. Fiind format profesional în anii '70 ai secolului trecut, a făcut parte din generația de pictori predecesoare marilor maștri ai artei naționale, ca Mihail Grecu, Ada Zevin, Valentina Rusu-Ciobanu etc., plasticieni care și-au zidit opera în baza școlilor de pictură franceză și română de la începutul secolului XX și care au contribuit la constituirea școlii naționale de pictură.

Măreția unui pictor constă nu doar în talentul lui, în subiectele și viziunile despre lume oglindite în pânze, ci și în capacitatea de a lua din ceea ce este prețios în propriul suflet și a transmite elevilor săi. Peicev, în calitatea sa de învățător, a știut să descopere, să încurajeze și să dezvolte potențialul discipolilor, remarcând și punând pe prim-plan valoarea, unicitatea și originalitatea fiecăruia dintre ei.

La 9 februarie 2024, în incinta Bibliotecii Științifice „Andrei Lupan”, strada Academiei 5A, din Chișinău, s-a petrecut vernisajul unei expoziții spectaculoase, dar, totodată, reprezentând și un elogiu, un mesaj de recunoștință regretatului artist, plein-air-ist și mentor Dumitru Peicev, în care s-au expus creațiile artiștilor plastici Tatiana Frunze, Natalia Niș, Irina Kara și Alexandru Alavațchi. Această prestație ne comunică despre vocația și măiestria acestor pictori de a reda natura, mediul înconjurător în propriile creații, realizate în/la plein-air (**Imaginile 1, 2**).

Imaginea 1. Afișul expoziției „În căutarea pictorului” din 9.12.2024

Sursa: <https://www.facebook.com/nyshnatalia/photos>
<https://www.facebook.com/KaraIrina/photos>

Imaginea 2. Artiștii plastici (de la stânga la dreapta) Irina Kara, Natalia Niș, Tatiana Frunze și Alexandru Alavațchi

Sursa: <https://www.facebook.com/alavatchi.alexandr/photos>
<https://www.facebook.com/KaraIrina/photos>

Această generație nouă de pictori a dat dovadă de libertate imaginativă, de libertate în exprimare, dezvoltându-și fiecare dintre ei calitățile individuale, interpretând subiectele în mod unic și irepetabil. Cu toate că artiștii și-au ales căi diferite în creație, această expoziție exprimă și amprenta mentorului lor, deoarece tablourile expuse oglindesc energia, vibrația și suflul vieții, ele sunt adevărate opere de simplitate și expresivitate, de o reușită sinteză cromatică și

arhitecturală, de un colorit bogat și distins, în același timp.

Pictorița și pedagogul Rozy Gamburskaya subliniază că în arta contemporană un rol important îl are personalitatea artistului, deoarece tabloul îl reprezintă și este stigma sufletului lui. Astfel, Dorina Babaian-Chicu menționează: *Cunoscându-i personal pe acești artiști, am admirat întotdeauna inteligența și frumusețea lor sufletească. Ei știu să interpreteze subiecte trecute prin prisma luminii senine a lăuntricului lor, fapt care oferă o valoare aparte pânzelor. Astfel de tablouri au forța de a armoniza spectatorul și orice interior care le găzduiește. Artiștii plastici Alexandru Alavațchi, Tatiana Frunze, Natalia Niș, Irina Kara, prin creația lor inedită și profundă, conturează o filă nouă în istoria artelor plastice naționale românești și contribuie la recunoașterea picturii contemporane din RM dincolo de hotarele sale. Această prestație oglindește nu doar măiestria și talentul pictorilor, acest vernisaj reprezintă nu doar un omagiu lui Dumitru Peicev—această expoziție este, de fapt, un model, un simbol de legătură între generații [12].*

Concluzii

Studiul la *plein-air* oferă studentului posibilitatea de a face diferența dintre diferite stări ale mediului înconjurător, îl ajută să-și dezvolte spiritul de observație și imaginația artistică, să valorifice diferențierea raporturilor cromatice din interior și exterior și importanța lor în exprimarea artistico-plastică în diverse tehnici și tehnologii specifice picturii, prin dezvoltarea percepției vizuale. Rezolvând diverse probleme de creație apărute pe parcursul studiului atât practic și tehnologic cât și raporturile dintre ele, ce permit elaborarea și lansarea noilor idei creative, studenții vor influența potențialul de a lua decizii corecte la selectarea materialelor și tehnicilor ce urmează a fi aplicate la crearea lucrărilor artistice personale cât și ale celor de interes public. Totodată, *plein-airul* duce la formarea unei viziuni artistice originale și dezvoltă cunoștințe, competențe, abilități și aptitudini tehnice și estetice, abordează toate aspectele conceptului artistic, de la elaborarea proiectelor, până la transpunerea lor în material.

Prin socializarea conștiinței studentului asupra studiului *en plein-air* și prin intermediul *dezvoltării percepției vizuale* se poate atinge gradul superior de conștientizare și de manifestare în autodeterminarea profesională, în formularea conștientă a idealurilor de viață artistico-estetică și socială.

Totodată, studiul *en plein-air* îi permite studentului să fie liber în reprezentările proprii, care:

- îi măresc viziunea artistică de exprimare;
- îl provoacă la noi încercări;

- îl impun să încerce diferite structuri picturale și compoziționale;
- îl provoacă să încerce diferite formate, diferite tratări ale petei pictural-cromatice;
- îi oferă surse de inspirație pentru crearea noilor tablouri în diferite tehnici, formate și materiale;
- îl lasă să conștientizeze ceea ce a studiat, ce a însușit și ce poate realiza în final, ceea ce duce, inevitabil, la creșterea nivelului profesional.

Referințe bibliografice

1. RĂILEANU, V. *Dezvoltarea percepției vizuale la studenți în procesul studierii disciplinelor grafice (în baza materialului cursului de geometrie descriptivă și desen tehnic)*: tz. doct. în pedagogie. Chișinău, 2006.
2. *Ghid pentru practica Plein-air*. Catedra de Pictură [online]. [accesat 03 mar. 2023]. Disponibil: https://old.upsc.md/wp-content/uploads/2017/03/stud_fac_apd_ghid_pract_pict.pdf
3. PÂSLARU, VI. *Epistemele educației moderna: reactualizate, reeditate*. Chișinău: Pontos, 2023 ISBN 978-99-75-72-708-3.
4. JABINSCHI, I. Repere conceptual-estetice privind utilizarea plein-airului cu studenții [online]. In: *Învățământul artistic – dimensiuni culturale*: conf. șt. intern., 7 apr. 2023. Chișinău: Notograf Prim, 2023, pp. 160–164 [accesat 11 febr. 2024]. ISBN 978-9975-84-202-0. ISMN 979-0-3481-0121-7. Disponibil: <https://amtap.md/assets/%C3%8ENV%C4%82%C8%9A%C4%82M%C3%82NTUL%20ARTISTIC%20-%20DIMENSIUNI%20CULTURALE,%202023.pdf>
5. ARNHEIM, R. *Arta și percepția vizuală*. București: Meridiane, 1979.
6. КУЗНЕЦОВА, Г.В., АПОЛИНСКАЯ Р.И., ГОРБАНЬ Н.А. Методические аспекты преподавания графических дисциплин. In: *Актуальные вопросы графического образования молодежи*: сб. тез. докл. всерос. науч.-мет. конф. Рыбинск, 1998.
7. PIAGET, J. *Les mecanismes perceptifs*. Paris: P. U. F., 1961.
8. REUCHLIN, M., *Psihologie*. Paris: P. U. F., 1988.
9. DAFINOIU, I. *Personalitatea: Metode calitative de abordare*. București: Polirom, 2002. ISBN 973-683-885-4.
10. RADZINSCHI, C. *Desen artistic în industria ușoară*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1992. ISBN 973-30-2159-8.
11. OPREA, O. *Didactica nova*. Pt. 2. Tehnologia didactică. Chișinău: Lumina, 1992.
12. BABAIAŢ CHICU, D. [accesat 11 febr. 2024]. Disponibil: <https://www.facebook.com/nyshnatalia>